

К. А. ОРАЗБЕКОВА

ТАРИХ – ҮЛТТЫҢ АТАСЫ (IV бөлім)

Үлт болудың үшінші шарты — Тарих. Үлттық психология ел тарихының ажырамас бөлігі, ол да халық тағдыры туралы сыр шертеді. Өйткені үлттық психологияның да ең басты мұраты — санаулы, тәні мен жаны сау үрпақ өсіру, өз еліне деген мақтанышқа тәрбиелеу. Сол арқылы өз халқының қалап алған тарихи даму бағытын өз иланым, өз иманына айналдыру.

Осындай тарихи деректермен, мағлұматтармен қазақ жастарын таныстырудың мәні зор. Олар біріншіден, ата-бабамыздың іс-әрекеттері туралы түсінік алады, екіншіден, сөз құдіретінің қасиетін таниды, үшіншіден, үлкенді сыйлау, елін, жерін қорғау, сөзде тұру, сөзді орынды жерде дұрыс қолдану сияқты психологиялық тәлімдік үлгілерін игереді.

Францияның белгілі жазушысы әрі тарихшы Ж. Ренан тарихқа өзінше анықтама берген: «Тарих дегеніміз — бір халықтың тек қана еркіндікке қарай үмтүлісінің тарихы ғана емес, сол халықтың тәрбиесінің де тарихы». Шын мәнісінде бір тарихи оқиғаларды жеке-жеке, өзінен-өзі жүріп жатқан оқиғалар сияқты бөліп қарамауымыз керек. Мұның бәрін тәрбиемен үштастырып, үлттықтың қалыптасуына, мәдениетіне, бір сөзбен айтқанда, біздің тәрбиелік мәртебемізге сол тарихи оқиғалардың қандай ықпалы болды, өткенге, бүгінгі кезеңге, келешекте қалай болады, олардың қандай үғымы нақты, қай мәселеге (қазіргі ғылым саласына) байланысты айтылды, кім айтты, міне, осыны өткен кезеңдер арқылы болжап, тани аламыз.

Мысалы, Сүйінбайдың қалай ақын болғандығын бейнелейтін «Тұс» өлеңі айрықша қоңіл аударалық. Автор онда өзіне ақындық өнердің қандай жағдайда дарығанын өте қызық, өсерлі суреттейді.

Атынан айналайын, қызыр бабам,
Түсімде таңға жуық келді маған.
Білмеймін «өлең» — деді, «кеген» деді,
Сайрауық құстар келіп төнді маған.

Өлең шумағында бірден көзге түсетін нәрсе — Сүйінбай үйқыдан ақын болып оянған. Осылайша өзінің ақындық кабілет дарынын тосын, ерек жайлармен байланыстырып түсіндіру — дүниен-

Тарих – Ата

жүзілік поэзия тарихында бұрыннан бар. Әлемдік поэзия алыптары өлең тудыруда шабыт шақырып, желеп-жебейтін Муза бар деп есептеген. Мәселең, қазақ поэзиясының ірі өкілі Кемпіrbай ақын өлер алдында қоңілін сұрап келген Әсет ақынға былай деген: «Кеудемнен көк ала үйрек «қош» деп үшты, сол шіркін көрі жолда өлең білем».

Міне, осы күні де ақындар айта беретін же-беуіші пірін Кемпіrbай ақын көк ала үйрекке үқсатқан. Ал, Сүйінбай ақындық шабыттың киелі, қасиетті бейнесі — самұрық құстар деп таниды. Дегенмен, бұл да тарих. Өйткені тарихты ойдан шығарып, қолдан жазу ешкімге де, ешбір халыққа да опа бермейтінін өмір өзі айқын көрсетті. Сондықтан тұс жору білімі, әдетте халықтың қасиет тұтқан наным-сенімдерімен, арман-аңсарларымен қосақтасып жатқан киелі жантану ерекшелігі. Ол да халық тағдыры, адам туралы сыр шертеді.

Тарихи сан ғасырлардың тереніне кететін халықтың «қазақ» аталған бертінгі дәүірінде ел бастаған көсемдер, сөз бастаған айтулы шешендер, «ертеден шапса кеште озған, ылдидан шапса төсте озған» жүйрік ақындар, ердің құнын еki-ак ауыз сөзбен шешкен дана билер, қалың жауға қарсы жалғыз шапқан жүректі батырлар аз болмаған. Олардың есімдері жазбаша құжаттарда, ауызша тараған өлең-жыр, аңыз-әңгімелерде

берік орын алған. Әрбір тарихи қайраткерлердің қадірі өз кезеңінде елі үшін қашалықты қызмет атқарғанына байланысты болатынын ескерсек, олардың әркайсысы да кейінгі үрім-бұтак құрметіне лайық екенін көреміз. Кемеліне келген елдер өз тарихының әрбір бетін қастерлейді, халықтың басып өткен жолдарын айқындауға септігі бар ұлкенді-кішілі деректі бәрін де есепке алады, тиісті бағасын береді. Тіпті, түрлі себептен заманындағы шежірешілердің, саяхатшылардың назарына түспей қалған оқиғалар мен адамдар жайында халықтың өз «естелігі» сақталып отыратынында да занылық бар. Қасым ханың қасқа жолы, Есім ханың ескі жолы, данаалардың данасы Әз Тәуекенің «Жеті жарғысы» қандай қасиетті болса, Абай мұрасы да соңдай.

Әрбір ұлттың мандайына басқан марқасқасы — ұлы дарыны болады. Ұлы дарыны көп ел — бақытты ел. Рухани көшбасшысы боларлық ұлы перзенті жоқ ел — сорлы ел. Қазақ — ұлы дарындары мол ел. Тек әлемдік деңгейге көтеріп, дүние жиһанға дұрыс таныта білу қажет-ақ. Олар қазақша сөйлеп, қазақша ойлаң, өмірге қазак болып қарал, дүниені қазақ болып қабылдан, ұлттық сана, халықтық мұдде тұрғысынан терен, озық өнегелік психологиялық ой қорытып, үрпағына қалдыра білді.

Төле би туралы замандасы Қаздауысты Қазыбек былай деген:

Шықкан күндей бұлттан,
Баршамызды жылтықтан,
Ел десе өзін ұмытқан,
Қадірлі кім бар Төледей?
Жүгімізді алған иықтан,
Жол тапқан тұман тұйықтан,
Қадірлі кім бар Төледей?
Жау келсе жасып саспаған
Сауга сұрап қайтпаған —
Үш жүздің қолын бастаған,
Қадірлі кім бар Төледей?

(Қаздауысты Қазыбек)

Осындай кеменгерлер қалың қазақты тымтырақай етпей, үш жүздің басын қосып, ел етіп, тарихтың талай тауқыметіне түскеніне қарамай, ілгері ұлт болып қалыптасуына негіз салды.

Қазақ данаалары маңайындағы бар адам және әр адам арқылы өмір сүрген заман кескінін де зергерлікпен бейнелеп көрсеткен.

«Қалың елім қазағым, қайран жұртый,
Үстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп екі үртyn...

Бас басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын?..»
(Абай)

Абай не туралы жазу керек, қай тұрғыдан келіп, қалай айтуда керек деген мәселені де психолог маманша қозғайды. Рухтанып, бойына жойқын жігер-күш пайда болып, шынайы шабыты келгенде, ол ұшқыр қиялмен өмірдің жағымды жағын көре отырып, көленкелі жағымсыз жақтарын да, надандық пен зұлымдықты сынай, шеней отырып, оған өз ойын қосады.

«Ізалы жүрек, долы қол,
Улы сия, ашы тіл.
Не жазып кетсе жайы сол,
Жек көрсөндер, өзін біл...»

Абайдың сөзі ызалы, ашуға басқан, мысқыл мен сықаққа толып, тиғен жерін тіліп түсетін семсер сиякты. Ол өз ортасындағы жағымсыз қылыштарға күйіне қарап, сол күйінштін туған ызалы жырын ел мұнын емдеуге жазады. Абай мұрасынан ақынның көңіл-күйін, жан дүниесін, толғанысын сезініп кана қоймаймыз, сол арқылы тарихи мәселелерді аңғарамыз, қазақ қоғамына, жалпы адам баласына тән сипаттарды, дәуір заман келбетін танытатын қасиет-белгілерді молынан табамыз.

Өзінің сан ғасырлық тарихында қазақ халқы тағдырдың талай тәлкегіне түсіп, қайғы-қасиетті басынан кешіріп, тар жол тайғақ кешулерден арып-шаршап, қажып-қалжыраса да, қадір-қасиетін жоғалтпай, әрқашан ар-намысын жоғары ұстай білді. Соның бәрінде жігеріне жігер қосқан, рухын көтеріп, арманын асқақтатқан — оның еркіндікті, тәуелсіздікті аңсауы, соган деген ұмтылысы, құштарлығы еді. Осы өшпес рухани қасиет өкеден балаға мирас болып, әрдайым алға жетеледі. Мысалы, Шортанбайдың өсиеттері:

Билерге

Екі сөздің басында
Келтірейін өзімді,
Тындандар, жұртыйм, сөзімді.
Билер пара жемендер,
Жалғанды жолдас демендер,
Кісі ақысын алмандар,
Ауызға арам салмандар.
Дүние жиып өткен жоқ,
Бұрынғы өткен пайғамбар.

Болыстарға айтқан өсиеті

Дүниенің малы үшін,
Актан аттап өтпендер.
Старшын болыс болам деп,
Ысырап қып майды төкпендер.

Шортанбай дінді, ақыретті алға тартып, халыққа мейірімсіз өркімдердің жүргін жібіткісі келеді.

Бірақ кешегі тоталитарлық заманда еркіндік пен азаттық жолында жан аямай қурескен атабабаларымыздың тарихын оқып-білуге, ардак тұтуға мүмкіндік болмады. Халқымыздың тарихы Ресей тарихнамасының, коммунистік отаршыл идеологияның ықпалы салдарынан бүрмаланып көрсетілді. Олардың ойынша, қазақ халқы Ресейге «өз еркімен қосылып», соның «ағалық» қамқорлығының арқасында ғана мәдениетке қолы жетіп, адам санатынан орын алған. Бұл идея жетпіс жыл бойы құлакқа сінді, санаға дарыды. Мұндай түсінікке қарсы шыққан үлтжанды азаматтарға «үлтшылдар», «халық жаулары» деген жала жабылып, құғын-сүргінге ұшырады. Қазақтың сан ғасырлық тарихы, бай мәдениеті, құнды мұрасы бағаланбады, оны білген, ардактаған, насиҳаттаған, дамытқан аbzal азаматтардың есімдері аталмады.

Бөйт айтып баян ғып,
Жанаса түрдым өркімге.
Мәселе кітап шығардым,
Кейінгі қалған пендеге.
Бес ауыз сөз айттым деп,
Мактандың тілім сен неге...
Өзімнен қалсын балаға,
Кеппес сөзім далаға.
Жоғалтпаса өзімді,
Жоқ қылмаса сөзімді,
Мен риза Аллаға.

(Шортанбай)

Енді бүгінгідей егемендік алып, тәуелсіз мемлекет құрган шақта ел қамын ойлап, сол жолда өмірін сарп еткен асыл азаматтардың үлт-азаттық қүресін толығымен көрсететін кез келді. Дүние жүзі қазақтары Құрылтайның салтанатты мәжілісінде Елбасы Н. Ә. Назарбаев айтқандай, бүгінгі бостандық пен тәуелсіздік өзінен-өзі келіп, басымызға қона қалған жоқ, азаттық үшін миллиондаған адамдардың қаны төгілді, жазықсыз зардап шекті. Сол үшін ата-бабаларымыз өмір бойы күресті. Халқым деп, Елім деп, Туған жерім деп енірегендеге етегі толып, түн қатып, түс

қашып, ата жаумен қидаласқан, ақ наизаның үшімен, ақ білектін қүшімен кең байтак дала-мызды қорғаған бұл бабалардың асыл сөздерінің, үлттық тағым, қағидаларының халық қамын, елі мен жерін қастерлейтін үрпақ өсіруде маңызы зор. Өйткені «Тегінен нөр алған тозбайды» деген халық. Ал, Ресейдің қол астына кіргеннен бастап қазақ жастары тегін ұмытып, өз тарихын білмей өсті. Тарихымызды білмеушілік қазіргі саяси өмірге белсенді араласуымызға елеулі бөгет болып отыр. Үлттық, саяси сана-сезіміздің жетілуі үшін де тарихты тану қажет.

ӘДЕБІЕТТЕР

1. Назарбаев Н.А. Пять лет независимости. Алматы: Қазақстан, 1996.
2. Аймауытов Ж. Психология. Алматы, 1994.
3. Аймауытов Ж. Жан жүйесі және өнер тану. Мәскеу, 1926.
4. Тәжібәев Т. Жалпы психология. Алматы, 1993.
5. Темірбеков А., Балаубаев С. Психология. Алматы, 1996.
6. Мағжан Жұмабаев. Педагогика. Алматы: Ана тілі, 1992.
7. Елеуkenov Ш.Р. Мағжан Жұмабаев. Алматы: Қазақ ССР «Білім қофамы», 1990.
8. Қозыбаев М.Қ. Уақыт, тарих және тарихшылар. Қазақ ССР «Білім қофамы», 1990.
9. Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1989.
10. Бижанов А. Тарих тамыры – ғасырлар қойнаудында. Алматы: Дәуір, 1998.
11. Қазақтың көне тарихы. Алматы: Жалын, 1993.
12. Аспандияров С. Қазақ тарихының очерктері. Алматы, 1935.
13. Абылай хан. Тарихи жырлар. Алматы: Жазушы, 1993.
14. Оразбекова. Ұлттық психология мен халық тәрbiесі болашақтың бастауы хақында. Алматы: Дәуір, 2000.
15. Құдайбердіұлы Ш. Қазақ шежіресі. 1911.
16. Құнанбаев Абай. Қара сөз. Поэмалар. Алматы: Ел, 1993.
17. Хан Кене. Тарихи толғамдар мен пьеса дастандар. Алматы: Жалын, 1993.
18. Әл-Фараби өлеуметтік-этикалық трактаттар. Алматы, 1975.
19. Марғұлан Ә. Ежелгі мәдениет күөлери. Алматы: Қазақстан. 1996.